

18. Рашковская Ш.С. Преступления против правосудия : [учеб. пособ.] Москва : ВЮЗИ, 1978. 104 с.
19. Рішення Конституційного Суду України від 10.01.2008 р. URL: <http://ccu.gov.ua:8080/uk/docscatalog/list?currDir=9947>
20. Таций В.Я. Объект и предмет преступления по советскому уголовному праву. Харьков, 1988. 160 с.
21. Тихенко С.І. Кримінально-правова характеристика злочинів проти правосуддя. *Проблеми правознавства* : (Міжвідомчий Науковий збірник) Вип. 3 : Видавництво Київського університету, 1966. С. 97–103.
22. Трофименко В.М. Функція правосуддя в забезпеченні прав і свобод людини. *Судова реформа в Україні* : проблеми і перспективи : матеріали наук. – практ. конф., (18 – 19 квітня 2002 р. м. Харків). Київ – Харків, 2002. С. 270–273.
23. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть : [учеб.] / под ред. проф. Б.В. Здравомыслова. Москва, 2002. 512 с.
24. Шепітько М.В. Кримінальна відповідальність за завідомо неправдиве показання: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2011. 246 с.

УДК 343.3

ДОРОХІН Д.В.

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИНИ РЕЛІГІЙНОЇ ЕКСТРЕМІСТСЬКОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

У статті розглянуто особливості криминологічної характеристики особи злочинця, який учиняє злочини релігійної екстремістської спрямованості. Проаналізовано деякі структурні елементи криминологічної характеристики цієї особи, зокрема соціально-демографічні, сімейно-побутові, морально-психологічні.

Ключові слова: криминологічна характеристика, релігійний екстремізм, особа злочинця, криминологічний портрет особи злочинця.

В статье рассмотрены особенности криминологической характеристики особи преступника, который совершает преступления религиозной экстремистской направленности. Проанализированы некоторые структурные элементы криминологической характеристики этого лица, в частности социально-демографические, семейно-бытовые, морально-психологические.

Ключевые слова: криминологическая характеристика, религиозный экстремизм, личность преступника, криминологический портрет личности преступника.

The article deals with the features of the criminological characteristics of the offender's individual who committed crimes of religious extremist orientation. Some structural elements of criminological characteristics of this person, in particular socio-demographic, family-household, moral-psychological, are analyzed.

Key words: criminological characteristic, religious extremism, personality of the offender, criminological portrait of the offender.

Вступ. Релігійний екстремізм усе частіше набуває криминогенного характеру, тому криминологічне вивчення зазначеної проблеми є важливим завданням як для криминологів, так і для державних правоохоронних органів. Достовірність криминологічної характеристики злочинів

© ДОРОХІН Д.В. – аспірант (Інститут права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом)

повністю залежить від правильної оцінки або кваліфікації вчиненого діяння. Інакше аналізу може бути піддано зовсім інше соціально-правове явище, що має свою специфіку і закономірності.

Релігійний екстремізм небезпечний не лише прямим руйнуванням соціальних об'єктів і цінностей, не лише вбивствами і терором, які є для нього основними формами реалізації своєї ідеологічної програми. Небезпечною є сама ідеологія екстремізму, яка веде до спотворення світогляду особистості і серйозних психічних аномалій [2]. Охоплюючи великі групи людей, релігійний екстремізм деструктивно впливає на психіку і свідомість, перетворює в організовані групи, орієнтовані на агресивні дії, спрямовані на руйнування дійсного соціального порядку. Нерідко релігійна оболонка є лише зручним маскуваням для політичного екстремізму і міжнародного тероризму. Релігійний екстремізм проявляє себе і як знаряддя підривної діяльності в таємній політичній боротьбі країн і цивілізацій. Якщо релігійному екстремізму не чинити належного опору, то він може призвести до руйнування соціального порядку і навіть загибелі держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначене питання в кримінологічній науці належить до категорії ще не достатньо вивчених. Його досліджують здебільшого крізь призму насильницької злочинності. Окремі питання, пов'язані з характеристикою осіб, які вчиняють злочини екстремістської спрямованості, розглядали у своїх працях Ю.М. Антонян, М.І. Бажанов, О.М. Бандурка, А.Б. Блага, І.Г. Богатирьов, О.В. Бойко, В.В. Василевич, В.І. Василичук, В.В. Вітвіцька, О.М. Джуца, Д.В. Коломоєць, І.І. Карпець, О.М. Костенко, В.В. Пивоваров, А.А. Піонтковський та ін.

Метою статті є визначення кримінологічно значущих ознак структури особи злочинця, який учиняє злочини релігійної екстремістської спрямованості, що дасть змогу визначити його типовий кримінологічний портрет, а отже, розробити рекомендації з удосконалення діяльності щодо протидії цьому суспільно небезпечному явищу.

Виклад основного матеріалу. Прояви релігійного екстремізму в умовах сучасного світу впливають на все більше аспектів життя суспільства і все менше людей залишаються байдужими до цієї проблеми. Зазначені вище обставини актуалізують питання особистості релігійного екстреміста як безпосереднього носія крайніх релігійних поглядів, людини, що втілює в життя ідеологічні цілі релігійної екстремістської доктрини.

Приступаючи до розгляду цього питання, потрібно зазначити, що особистість релігійного екстреміста у вітчизняній кримінології не настільки детально вивчена. Слушну думку щодо цього висловлює Ю.М. Антонян, котрий зазначає, що сьогодні ми маємо у своєму розпорядженні лише окремі, вузькопрофільні свідчення, хоч розкидані, однак так важливі для розуміння природи мотивації релігійного екстреміста [17, с. 27].

Ми вважаємо, що ця ситуація пов'язана з відсутністю повних і достовірних даних про ідеологічні особливості релігійних екстремістських вчень та ідеологій і з тим, що особа, котра вчиняє злочини релігійної екстремістської спрямованості, часто не приймає вчинювані ним дії за злочинні, «відчуваючи» необхідність у вчиненні, не бачить у них протиправності і суспільної небезпеки, а в повсякденному житті може абсолютно не виділятися із загальної маси людей, що його оточують. Так, А.Л. Дворкін справедливо зазначає, що релігійним екстремістам властива «подвійна мораль» або «подвійний стандарт» [9, с. 85] в особистісних і міжособистісних стосунках.

У кримінологічній науці виділяється кілька підходів до визначення особистості злочинця. Перший заснований на твердженні про якісну відмінність особистості злочинця від особистості не злочинця. На думку В.Н. Бурлакова, особистість злочинця характеризується сукупністю властивостей і якостей суб'єкта, що вказують на схильність до вчинення злочину і його повторення [6, с. 20]. Більш детально це поняття розкриває Н.Ф. Кузнєцова, вказуючи на те, що особистість злочинця, на відміну від особистості не злочинця, є системою соціальних і психічних властивостей, що утворюють її суспільну небезпечність, яка і детермінує вчинення злочину [3, с. 5].

Другий підхід полягає в тому, що під час визначення особистості злочинця перераховуються її ознаки, що мають значення для вивчення. Так, П.С. Дагель, розглядаючи особистість злочинця в кримінально-правовому аспекті, вказував, що особистість злочинця – це сукупність соціально-політичних, психологічних і фізичних ознак особи, яка вчинила злочин, має кримінально-правове значення [8, с. 15].

Третій підхід полягає в тому, що особистість злочинця визначається як особистість людини, винної у вчиненні суспільно небезпечне діяння, забороненого законом та за яке передбачено кримінальну відповідальність. Ця дефініція вживається стосовно кожного, хто вчинив злочин. При цьому В.Н. Кудрявцев робить важливе зауваження, що не слід забувати про характер і наслідки морального формування особистості в генезисі злочинної поведінки. Увесь життєвий шлях індивідуума в кінцевому рахунку зумовлює зміст переважної більшості його вчинків [13, с. 223].

На наш погляд, для більш повного і чіткого уявлення про особистість релігійного екстреміста її доцільно розглянути за допомогою класифікації, запропонованої Н.Ф. Кузнєцовою: з точки зору її соціально-демографічних властивостей, соціально-рольових (функціональних) статусів і морально-психологічних особливостей, між якими є причинно-наслідковий зв'язок, що зумовлює функціональні залежності і взаємозв'язок. Саме так негативні властивості психології злочинця породжують мотивацію, яка і стає причиною вчинення діяння, а мотиви породжені потребами та інтересами особистості [14, с. 17].

Соціально-демографічні ознаки є істотним компонентом узагальненого уявлення про особистість релігійного екстреміста і мають вагомe значення для розроблення і здійснення заходів профілактики злочинної поведінки [14, с. 18]. На думку Д.Н. Єр'оміна, соціально-демографічні ознаки самі по собі, не є криминогенними [12, с. 9], але значення їх полягає у тому, що вони пов'язані з умовами формування особи і її життєдіяльності.

Так, потрібно зазначити, що, виходячи з вивчених матеріалів кримінальних справ за злочинами, вчиненими з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, в особистості релігійного екстреміста виділяються три основні вікові категорії: а) особи у віці від 16 до 17 років (24%); б) особи у віці від 19 до 27 років (69%); в) від 28 до 32 років (7%). При цьому особи у віці 18 років не знаходять відображення в досліджених матеріалах кримінальних проваджень. На нашу думку, це пов'язано з особливостями формування особистісних цілей релігійних екстремістів. Так, у першій віковій категорії факультативними цілями вчинення злочинів виділялися: а) прагнення до набуття підтримки; б) повага серед однодумців; в) залучення до «духу громади». У матеріалах, що характеризують другу вікову категорію, визначалися: а) невлаштованість особистого життя; б) наявність кримінального досвіду; в) відсутність постійного джерела доходу. Уважаємо, що вік 18 років в особистості релігійного екстреміста є визначальною ланкою подальшої злочинної поведінки або відмови від неї, оскільки внутрішній стан особи в цей період пов'язаний із позитивними соціальними очікуваннями без урахування негативного життєвого досвіду (закінчення навчального закладу, служба в Збройних Силах, надходження до вищого (або інше) освітня установа, влаштування на роботу і т.д.).

Під час вивчення думки працівників правоохоронних органів України, в результаті впливу, який чиниться на неповнолітніх, які відвідують релігійні збори чи беруть участь у роботі літніх (зимових) дитячих таборів, що проводяться релігійними організаціями, в цього впливу відбувається формування перекручених соціальних уявлень.

Щодо цього В.А. Бурковська справедливо зазначає, що підлітки є найбільш вразливою (з точки зору поширення екстремізму) групою через свої вікові особливості, про що свідчать загальні темпи приросту злочинності неповнолітніх, які у 2–2,5 рази вище ніж темпи приросту дорослої злочинності [5, с. 112].

Також слід додати, що є також питома вага жінок, що вчиняють злочини релігійної екстремістської спрямованості. В основі злочинної поведінки таких жінок найчастіше (поряд зі спонукальними мотивами) закладений і мотив, який виправдовує дії. Критична оцінка поведінки у більшості злочинниць виражена слабо. Здебільшого це пов'язано з більшою емоційністю, порівнюючи з чоловіками. У жінок, які вчинили злочини екстремістського характеру, є найбільш тісний зв'язок і залежність від середовища, в якому вони перебувають, особливо від найближчого оточення [11, с. 17].

На нашу думку, в основі вибору такої кримінальної поведінки лежить специфіка злочинів релігійного екстремістського спрямування, а також прорахунки в антиекстремістській діяльності підрозділів правоохоронних органів з охорони громадського порядку, якими користуються представники релігійних екстремістських організацій.

Наступним елементом соціально-демографічного складника особистості релігійного екстреміста є його освітній рівень, який безпосередньо впливає на поведінку особистості, сферу інтересів, коло спілкування, вибір способів реалізації життєвих цілей [15, с. 73].

Представлені дані свідчать про невисокий освітній рівень релігійних екстремістів. Відповідно до цього, позиція Ч. Ламброзо, яка полягає в тому, що «рівень освіти є антикриминогенним фактором, чим вище рівень освіти людини, тим менша ймовірність вчинення ними злочину» [15, с. 81], може бути застосована до злочинів релігійної екстремістської спрямованості із залежністю ймовірності вчинення злочину від освітнього рівня релігійного екстреміста.

Особливості освітнього рівня особи, що вчиняє релігійні екстремістські злочини, сприяють не тільки залученню до різних релігійних екстремістських навчань, характеризуючи їх як людей, що перебувають у постійному духовному пошуку, а й сприяють рівню суспільної небезпеки злочинів, що ними вчиняється [18, с. 178].

Проблема переселенців, мігрантів нині гостро постала серед європейських країн. Європа переживає найбільшу з часів Другої світової війни міграційну кризу, що викликана низкою збройних конфліктів і економічними проблемами в країнах Близького Сходу і Північної Африки. За даними агентства Frontex, у 2015 році в Європу прибуло 1,82 мільйонів мігрантів, більшість із них є мусульманами. Міграційна ситуація в Європі отримала вкрай гострий характер завдяки тому, що на неї впливає релігійний фактор. Так, міграція й іслам злилися тут у єдину проблему. Швидкими темпами зростає питома вага мусульманської громади в населенні Євросоюзу: 4% в 1990 році, 6% в 2010 і, за прогнозами, 8% до 2030 року. Мусульмани концентруються у великих містах: в Парижі – 1,7 мільйонів осіб, у Лондоні – близько мільйона осіб. У низці міст Європи їх питома вага особливо висока: Амстердам – 14%, Антверпен – 16,9%, Брюссель – до 25%, Бірмінгем – 26,9%, Марсель – 25%, Стокгольм – 20%, Кельн – 12%. А деякі райони цих міст, такі як сумнозвісний Моленбек у Брюсселі або СенДені в Парижі, є майже повністю мусульманськими [10].

Морально-психологічна характеристика особистості релігійного екстреміста є, мабуть, однією з найскладніших і глибинних підсистем особистості, яку вважаємо за доцільне розглянути з позиції, запропонованої Н.Ф. Кузнецовою, що вміщує правову, трудову, сімейно-побутову, міжособистісну психологію, а також самооцінку особистості [14, с. 43].

Діяльність низки релігійних об'єднань пов'язана із застосуванням психологічного впливу, який спрямований на формування в особи (групи) нових або зміну наявних переконань, установок, цінностей, смислів, відносин, мотивів, орієнтацій. У результаті психологічного впливу вибірковість поведінки може бути настільки обмежена, що людина стає просто засобом, живим знаряддям учинення злочину, руйнується вся структура організації її діяльності [4, с. 3].

Таким чином, різні релігійні екстремістські вчення формують у своїх послідовників певну модель правового мислення, за якої принцип дотримання встановлених релігійних правових норм і керівництво ними є одним з основних елементів соціально-правового складника життя послідовників релігійного екстремістського вчення, а рішення, що ухвалюються на їх основі, є беззаперечними. Так, релігійний екстремістський рух «Хамаз» учить своїх послідовників: «Не потрібно багато роздумувати, адже тебе веде Аллах, і шлях твій – шлях істинної віри». У таких особистостей немає особливої необхідності в самостійних роздумах: замість логіки є віра, замість мислення – наказ або великі за закладеною в них силі навіювання слова «треба!» І «ти повинен!» [7, с. 16].

Поряд із наведеними змінами правової свідомості особистості релігійного екстреміста змінюється і його ставлення до вчиненого, що виражається в мотивах самовиправдання, важливості, необхідності і неминучості здійснення того чи іншого діяння, незважаючи на те, протиправне (злочинне) воно чи ні. Так, в особистості релігійного екстреміста відбувається заміщення (деформація) правового мислення релігійним правовим мисленням, підвалини якого далекі від загальноприйнятих соціальних норм. Наприклад, релігійний екстреміст М. Буйері, вбивця Тео ван Гога, на судовому засіданні заявив, що підпорядковується тільки законам ісламу, а тому не хоче, щоб його захищали з точки зору мирського правосуддя. Лише на суді він сказав, що несе повну відповідальність за вчинене і здійснив убивство свідомо, а якби зміг, то вчинив би так знову [16].

Слушною є позиція Н.Ф. Кузнецової, яка вважає, що правова деформація психології особистості є однією з причин формування нових потреб, інтересів і мотивації, що безпосередньо породжує злочинну поведінку [14, с. 45]. Представлена позиція знайшла своє підтвердження під час вивчення дисертантом матеріалів кримінальних проваджень, де 85% осіб, які вчинили злочини з мотивів релігійної нетерпимості, не співпрацювали з органами попереднього слідства на досудовому розслідування і надалі висловлювали свою недовіру суду, мотивуючи тим, що судові провадження здійснюються за загальноприйнятими законами; основна маса – 92% засуджених – не визнала провини і не розкалася, сприймаючи факт вчинення злочину як належний, а покарання за нього – як послане випробування.

Сфера сімейно-побутових відносин. Сімейний стан і його зміна в осіб, які вчинили злочин, впливає на формування особистісних якостей, певним чином воно впливає на спрямованість і стійкість злочинного поведінки [19, с. 122].

Залежно від особливостей ідеологічних уявлень, сформованих у представників різних релігійних екстремістських учень щодо інституту сім'ї, доцільно виділити такі напрями:

– сім'я розглядається як основа вираження відданості релігійним ідеалам і прояву боговчення, але тільки доти, поки вимоги сім'ї (родичів) не починають суперечити релігійним канонам [1, с. 34]. Найбільш часто це зустрічається в релігійних екстремістських ученнях, які вийшли зі складу монотеїстичних релігій, яким притаманний патріархальний уклад сімейного життя;

– важливість і необхідність сім'ї не заперечується, але водночас вона займає другорядні ролі в градації соціальних цінностей релігійного екстреміста. Послідовник релігійного екстремістського вчення в будь-який момент готовий до розриву всіх соціальних зв'язків, зокрема із сім'єю, заради проявів «істинної» любові до Бога;

– релігійне вчення закликає своїх послідовників до відмови від усіх соціальних зв'язків, насамперед від сім'ї. Тільки за допомогою відсторонення від сім'ї можна домогтися чистоти помислів і наблизитися до великого знання.

Висновки. Проаналізувавши соціально-демографічні характеристики особистості релігійного екстреміста, його соціально-рольові статуси і соціально-психологічні особливості, представляється можливим із метою посилення антиекстремістської діяльності правоохоронних органів сформулювати типовий портрет особистості релігійного екстреміста: чоловік віком від 19 до 27 років, громадянин України, що має повну загальну або середню освіту, раніше не судимий, без постійного джерела доходу або з низьким матеріальним достатком, спотвореною правовою свідомістю, відсутніми соціальними зв'язками і заниженою особистісною самооцінкою.

Список використаних джерел:

1. Аль-Хашимі М.А. Особистість мусульманина в тому вигляді, який прагне надати їй іслам за допомогою Корану і Сунни / пер. з араб. В.А. Нірша. Москва, 2001. С. 69.
2. Аппиа К.Э. Право и честь. *Правоведение*. 2016. № 1 (324). С. 6–25
3. Богуш Г.К., Кузнецова Н.Ф. *Криминология*. Москва, 2008. С. 5
4. Бурковская В.А. Позиция России в Косовском конфликте. Актуальные проблемы международных отношений и дипломатии (вторая половина XX – начало XXI в.): материалы междунар. науч.-практ. конф., Витебск, 25–26 апреля 2013 г. Витебск: ВГУ имени П.М. Машерова, 2013. С. 114
5. Бурковська В.А. Проблеми осудності членів релігійних або громадських об'єднань, які зазіхають на особистість і права громадян. *Кримінальне право*. 2002. № 1. С. 3.
6. Бурлаков В.Н. Криминогенна особистість і індивідуальне попередження злочинів: проблеми моделювання. Санкт-Петербург, 1998. С. 20–21.
7. Вахніна В.В., Касперович Ю.Г., Мар'їн М.І. Професійно-психологічна підготовка працівників органів внутрішніх справ до ведення переговорів в ситуації захоплення заручників: навч.-метод. посібник. Москва, 2010. С. 25.
8. Дагель П.С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве. Владивосток, 1970. С. 15.
9. Дворкін А.Л. Сектоведение. Тоталітарні секти. Н. Новгород, 2002. С. 85.
10. Добров Д. Мусульмани в Європі – скільки їх? URL: <http://inosmi.ru/politic/20160815/237546297.html>
11. Еремін Д.Я. Указ. соч. С. 17.
12. Єрьомін Д.Н. Проблеми типізації особистості екстреміста (за матеріалами Північнокавказького регіону). *Вісник Калінінградського юридичного інституту МВС Росії*. 2010. № 3 (21). С. 17.
13. *Криминология: Учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова*. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: НОРМА, 2009. 800 с.
14. Кузнецова Н.Ф. *Криминология*. Москва, 2008. С. 60
15. Ломброзо Ч. Преступление. Новейшие успехи науки о преступнике. Анархисты. Москва, 2004. С. 73.
16. Несиметрична голландська відповідь. URL: <https://lenta.ru/articles/2005/07/26/islam/>
17. Солодовников С.А. Тероризм і організована злочинність: монографія. Москва, 2007. С. 27.
18. Старков О.В., Башкатов Л.Д. Указ. соч. С. 211.
19. Тероризм. Правові аспекти протидії: нормативні та міжнародні правові акти з коментарями, науч. ст. / під ред. І.Л. Трунова і Ю.С. Горбунова. 2-е изд., Перераб. і доп. Москва, 2007. С. 276.